

ئەدەبىي ھەقبەركرن د جىھانى دا

بەرھەنكرنا: سايب مەھمەد

دگەل ئەدەبىي نەتەوئىن دن .
لېشەكولينا ھەقبەركرنى كارتىكرنا دوو
نەتەوان دەرئىختىت و بەحسى ھەقبەندىي د
ناقبەرا دوو ھۆزانقانا يان دوو نقيسەرا د كەت
كە بەرھەمى ئەدەبىي وان ژىك بچىت، و
ھەرىكە ب سەر رەگەز و نەتەوئىن جودا بن و
توخيىبەكى راميارى و جوگرافى دنابقبەرا واندا
ھەبىت. ددېرۆكا ئەدەبىي جىھانىدا، روون و
ئاشكرايە سەردەمى راپەرىن و گەشەسەندنا ھەر
نەتەوئىن مفا ژ ئەدەبىي بىيانى دەيتتە وەرگرتن،
چونكە قەگورپنا ئەدەبىي دياردەبەكا ئاسايىبە،
نابىت رىكى لىبگرين و ئاستەنگا بىخىنە بەر.

ئەدەبىي ھەقبەركرن (بەراورد) چىبە، كەنگى
سەرى خوە ھەلدا؟ ل ئەنجامى چ پەيدا بوو.
بۆ بەرسقدانا قان پرسىاران دى بەحسى
ئەدەبىي ھەقبەركرن ب كورتى كەين.
ئەدەبىي ھەقبەركرن وەكو زاراقشە بۆ
لېشەكولينا ئەدەبىي ب كار دەيتت، كەكارى وى
دېتتەقەو ساغكرنەقا كارىگەرىي د ناقبەرا وان
ئەدەبان ئەوئىن كارىگەرى و مفا ب
بەكەياندىن.
ژ بەر قى چەندى دى شىين بىئىن ئەدەبىي
ھەقبەركرن پىكھاتىبە ژ لېشەكولينا ئەدەبىي،
نەتەوئىن، ژلايى ھەقبەندىيا دېرۆكا ئەدەبەكى

ئەدەبىي دناقبەرا دوو بەرھەمان كرىبە .
 ھەروەسا ئافەرەتەكا فرەنسى ب ناقتى (مەدام
 دى ستايل) دەورەكتى بالا ھەبوو بو ناساندنا
 ئەدەبىي جەرمەنى ب فرەنسىيان، وئى ئافەرەتتى
 دگۆت پىدقئىبە فرەنسى شەھەزايى ئەدەبىي بيانى
 بىن .

ھەر وەتۆف لىقھەكولىننن (پۆست) ئىنگلىزى
 دەنگ داڭكە سالا (۱۸۸۱) كىتەبەك ب ناقتى
 (ئەدەبىي بەراورد) كارى دانا .

ل سەدى نوزدەش، سەدى دەركەفتنا رىبازا جودا
 جودا وەك ھۆنەر، ئەدەب، فەلسەفە و سىياسەت
 جەھى سەرنج راکىشا نىبە، نەخاسمە شورەشا
 پىشەسازى و بەلاقبونا بىروباو رېتن براپەتى،
 يەكسانى، و دادپەرورەن، پتر نەتەو لىك
 نىزىكرن. ل نىف سەدى نۆزدى ھەندەك كەسىن دن
 پەيدا بوون ئەف رىبازە ب خوە قەگرت مينا (دى
 سانگتس) و (مارك مۆنى) ژ ئىتالىا .

ل دەستپىكا سەدى بىستى دا گەلەك
 مېژوونقىس و زانايت ئەدەبىي جەرمەنى وەك
 (شلىگل، ئىستۆرن، بۆتروىك) شىيان
 نەخشەيەكتى بو وئى رىبازا ئەدەبىي ھەقبەركرنى
 بكىشن .

ب راستى كىتەبا (بۆسنىت) ئىنگلىزى ئەوا ل
 سالا (۱۸۸۶) دەرچووى ب ناقتى ئەدەبىي
 ھەقبەركرنى وەكو كلىلەكتى بوو، دەرگەھى
 جىھانى قالالا بوو بوقتى جۆرە ئەدەبەي . ھەر
 دوئى سالىدا (ئەدوارد رۆدا) ل جنقتى بابەتەك
 دانا ب ناقتى (مېژووا ھەقبەركرنا ئەدەبىي)،
 پاشى سالەكتى گوڤارەك دەرتانى ب ناقتى

مېژووا ئەدەبىي بو مەخۇبا كرىبە سەر دەمى سەر
 ھەلدان و راپەرىنى، ئەو سەردەمە بوو، ئەدەب
 كىبوو تشتەكتى نوى و ل ئەدەبىن دن وەرگرتىبە و
 خوە پى دەولەمەند كرىبە .

ئەدەبىي ھەقبەركرن د ئەنجامى تىكھەلبونا
 شارستانىبە تىبى دروست دبىت، ھەروەسا
 كارىگەرىيا رەوشەنبىرى و مرۆڤايە تىبى كارى
 دكەتە سەر موكمكرنا ھەقبەركرنى .

پىدقئىبە ئەدەبىي نەتەو بى مفايى ژ ئەدەبىي
 بىيانى وەرگرت لى ب مەرجهكى رەسەنايە تىبى
 نەتەو بى ل دەست خوە نەدەت .

ھەروەسا ئەركى ئەدەبىي ھەقبەركرن ئەو كە
 كارىگەرىيا ئەدەبىيانە ل ناڤ يەكدا دەست نىشان
 بكتە، و بزانىت چەوا شىيايە ھەندەك دە قىن
 ئەدەبىي وەك چىرۆك، شانۆ، رۆمان... ھتەد . و
 لايى ھۆنەرى و تشتەن بىيانى و تايبەتمەندىن
 رەسەن بپارىزىت .

**دىرۆكا ئەدەبىي ھەقبەركرنى ل ئەورۆپا چەوا
 سەرى خوە ھەلدان؟**

ل ئەدەبىي جىھانىدا بو جارى يەكتى وەكو
 زاراقەيەكتى زانستى بو لىقھەكولىننى ب كارھات ل
 سەدى نوزدەھى دەمى (قىلمانى فرەنسى) سالا
 ۱۸۲۷ ل (زانكوبا سۆرېون) دا دوانەبىژىيا خوەدا
 ب كار ئانىبە، يەكەم كەسش ب ناقتى (ماتىو
 ئارنۆلد) د ئەدەبىي ئىنگلىزىدا ئەف زاراقەيە ب
 كار ئانى .

ھەروەسا (پوالو) كە رەخنەگرەكتى فرەنسىبە د
 ناقبەرا سالىن (۱۶۳۶-۱۷۱۱) بى ژىيى، كو
 دكەقتە سەدى ھەقتى، بەحسى كارىگەرىيا

ئەدەبىي ھەقىقەت (ئەدەبىي ھەقىقەت ھەققىدە).
 (جۆزىف تىكست) تۆرەشانەكى ب ناڧ و دەنگە دىوارى ئەدەبىي ھەقىقەت ھەققىدە، كە ئەو ب خوە فرەنسىيە، سالا (۱۸۹۶ ل زانكۆبا (ليۆن) وەك وانەپىژ دەرس دگوتن ل سەر ئەدەبىي ھەقىقەت ھەققىدە.
 ھەرەسا (پۆل ھازار) ب دوو قۆلى قە سالا (۱۹۲۱) گۆقارەك دەركر ب ناڧى (گۆقارا ئەدەبىي ھەقىقەت ھەققىدە). ژ بەر قى چەندى ئەقرو د جىھانىدا قى جۆرە ئەدەبىي ھەققىدە ھەك زانست جەھى خوە يى كرى و رەھو رىشالىن خوە يىن دا قوتايىن، دىسا دى شىين بىژىن ئەق جۆرە زانستە دناڧ وەلاتىن پىشكەفتى جەھى خوە يى گرتى، وەكو پروجرام ل زانستگەھان و قوتابخانان دەھىنە خاندن.
 ئايە ھەممو كەس دىشەيت بارى ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت) ئەو قى بارەى ھەلبىگرىت، دقەيت چ مەرج تەيدا ھەبن؟
 ۱- پىدقەيىيە ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت ھەققىدە ھەلبىگرىت، دا بشەيت ھەقىقەت ھەققىدە بىكەت.
 ۲- ئەو كەس قى بارەى ھەلبىگرىت، پىدقەيىيە زىمانىن بىيانى باش بزانىت، نەخاسمە زىمانىن زىندى يىن دنبايى.
 ۳- پىدقەيىيە ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت ھەققىدە ھەلبىگرىت، دا بشەيت دوو بەرھەما بەراورد بىكەت.
 ۴- پىدقەيىيە ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت ھەققىدە ھەلبىگرىت، دا بشەيت ب كارى خوە رابىت، چونكى

ئەگەر ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت، بۆ نمونە ئەگەر ئىكى بىشەيت ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت، بۆ نمونە بىكەت، پىدقەيىيە دىرۆكا ھەردوو نەتەوان ب باشى بزانىت) نەخۆ كارەكە سەرى ناگرىت.
 ھەرەسا دىبىت بزانىن ھەقىقەت ھەققىدە ھەلبىگرىت، ناپىتە بەرھەمان كۆل يەك زىمان پىكەھاتىت، ناپىتە بەرھەمان زانستى، و بەراوردكرا دوو بەرھەمان زى ب زىمانىن جودا ھاتىنە نەقىسەن، ئەگەر پەيۋەندى دناڧبەرا واندا نەبىت ناپىتە بەرھەمان زانستى.
 ل دوماھىيى دى شىين بىژىن ئەق جۆرە ئەدەبىي ھەققىدە ھەلبىگرىت، لى وەلاتىن ئەوروپى گەلەكى پىشكەفتىيە، لى وەلاتىن جىھانا سى يى ھىژل دەستپىكەيىيە.
 د ئەدەبىي كوردىدا، ل سالىن ھەشتەتەيان سەرى خوە ھەلبىگرىت، باشترىن ھەلبىگرىت ل دەف د. عەزىز گەردى قە يا ھاتىيە ئەنجامدان.

سەرچاۋە:

- ۱- ئەدەبىي بەراوردكارى / د. عەزىز گەردى ۱۹۷۸، بەغدا.
- ۲- الاداب المقارن والنقد التطبيقي، رؤوف عثمان ۱۹۸۹.